

AFGANİSTAN’IN MODERNLEŞME SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE’NİN ETKİSİ (1920-1973)

 İBRAHİM ERDAL*

 10.53718/gttad.1118725

ÖZ

Tarih boyunca birçok Türk boyunun geçiş güzergâhı olduğu gibi vatanı da olan Afganistan, 18. yüzyıldaki bağımsızlık sürecinde bir dizi savaşa mekân olmuştur. İngiliz-Afgan bağımsızlık savaşları sırasında bölge istikrarsız bir yer olarak kalmış ve bu süreç, Amanullah Han’ın Hindistan’a saldırmasıyla başlayan Afgan-İngiliz savaşı sonucunda İngilizlerin Afganistan’ı krallık olarak tanımasıyla son bulmuştur. Amanullah Han, ülkesinin bağımsızlığını sağladıktan sonra, ülkesini geliştirmek için modernleşme sürecini başlatmış, Avrupa ve Türkiye seyahatlerinin ardından ülkesine çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Amanullah Han bu radikal değişimleri uygularken, hemen hemen aynı yıllarda İran ile Batılılaşma hamlesi yapan Rıza Şah gibi, Türkiye’yi ve Atatürk’ü kendisine örnek alarak kendi ülkesini çağdaştırma faaliyetlerini başlatmıştır. Afganistan, bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Türk Hükümeti ile temasa geçmiş ve Türk-Afgan ilişkileri Millî Mücadele yıllarında artarak devam etmiş ve 1 Mart 1921 tarihli “Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” bu ilişkinin temelini oluşturmuştur.

Amanullah Han döneminde başlayan modernleşme süreci Nadir Şah döneminde de sürdürülmüştür. Türkiye, Amanullah Han’ın tahttan indirilmesini ve yurtdışına çıkmak zorunda kalmasını hoş karşılamamıştır. Ancak Nadir Şah, ülkenin içinde bulunduğu şartları dikkate alarak tarafsızlık siyaseti uygulamıştır. Nadir Şah’ın Amanullah Han ile aynı kökenden olması ve ılımlı siyaseti üzerine Türkiye, Nadir Şah yönetimini kabul etmiştir. Nadir Şah iç politikada ise ülkenin toplumsal şartlarını dikkatle takip edip muhalefete sebep olmayacak oranda reformları sürdürmüştür. Bu sayede Afganistan’daki tepki ve protestoları dindirmiştir. Ortaokulları yeniden açmış ve yükseköğrenim için yurtdışına öğrenci gönderme programını yeniden uygulamaya koymuştur.

Nadir Şah, ülkelerle ekonomik ve diplomatik ilişkileri kurmaya çalışmıştır. Nadir Şah bu doğrultuda dış politikada özellikle Amanullah Han döneminde Türkiye ve İran ile kurulan sağlam ilişkileri yeniden tesis etmeyi amaçlamıştır. Nadir Şah için modern Türkiye Afganistan’a model olduğu gibi Atatürk de örnek lider olma vasfını devam ettirmiştir. Ancak Nadir Şah, modernleşme hareketlerine verilen tepkinin ardından çıkan kargaşada kısa bir süre sonra öldürülmüştür.

Zahir Şah döneminde her iki ülke eğitim, askeri ve sağlık alanlarında iş birliğine gitmiş ve Türkiye’den uzmanlar Afganistan’a gönderilmiştir. Türkiye Afganistan’ın kalkınmasında teknik ve insani olarak yardımda bulunduğu gibi dış politikada da Afganistan’ın komşu ülkeleri ile yaşadığı sorunlara hakem ve ara bulucu olarak da destek vermiştir. Ayrıca Afganistan’ın Milletler Cemiyeti’ne üye olmasını da desteklemiştir.

1930 yılı itibariyle Avrupa devletlerinin bölge üzerindeki egemenlik faaliyetlerinin artması Türkiye’nin Afganistan hassasiyetini de arttırmış, Türkiye’nin Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal’ın gösterdiği diplomatik girişimler sonucunda Afganistan, Sadabad Paktı’nın içinde yer almıştır. Sadabat Paktı, Türkiye’nin bölge üzerindeki gücünün de bir tezahürü olmuştur. Türkiye İran, Irak ve Afganistan ile sıkı ilişkiler kurduğu gibi ilgili devletlerin aralarında yaşadığı sorunların çözülmesi ile ilgilenmiştir. İran’ın Irak ve Afganistan ile yaşadığı sınır sorunu ve Irak ile yaşanan aşiretlerin faaliyetleri sorununun çözüme kavuşturulması bölgede güçlü bir birliktelik havası yaratmıştır. Bu makalede Türkiye ile Afganistan ilişkileri süreci modernleşme ve dış politikadaki gelişmeler bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afganistan, Sadabad Paktı, Amanullah Han, Nadir Şah.

* Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yozgat/TÜRKİYE, E-Posta: erdal_ibrahim@yahoo.com,
ORCID ID: 0000-0002-1037-4343.

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN ETKİSİ (1920-1973)

TÜRKİYE'S IMPACT ON AFGHANISTAN' MODERNIZATION PROCESS AND FOREIGN POLICY (1920-1973)

ABSTRACT

Afghanistan, which has been the homeland as well as the transit route of many Turkish tribes throughout history, has been the venue for a series of wars during the independence process in the 18th century. During the Anglo-Afghan wars of independence, the region remained an unstable place, and this process ended with the British recognizing Afghanistan as a kingdom as a result of the Afghan-British war that started with Amanullah Khan's attack on India. Amanullah Khan, after ensuring the independence of his country, started the modernization process to develop his country, and made various arrangements for his country after his travels to Europe and Turkey. While Amanullah Khan was implementing these radical changes, he started modernizing his own country by taking Turkey and Atatürk as an example, just like Reza Shah, who made a westernization move with Iran in almost the same years. Right after gaining her independence, Afghanistan contacted with Turkish Government and the Turkish Afghan relations increasingly continued in the years of National Struggles and the "Turkish-Afghan Treaty of Friendship and Cooperation" of March 1st, 1921 constituted the foundation of this relation.

The modernization process that started in the period of Amanullah Khan continued in the period of Nadir Shah. However, Nadir Shah implemented a policy of neutrality, taking into account the conditions of the country. Due to Nadir Shah's same background as Amanullah Khan and his moderate politics, Turkey accepted the Nadir Shah rule. In domestic politics, Nadir Shah followed the social conditions of the country carefully and continued the reforms in a way that would not cause opposition. In this way, he calmed the reactions and protests in Afghanistan. He reopened secondary schools and re-implemented the program of sending students abroad for higher education.

Nadir Shah tried to establish economic and diplomatic relations with countries in foreign policy. In this direction, He aimed to re-establish the solid relations established with Turkey and Iran, especially in the period of Amanullah Khan in foreign policy. For Nadir Shah, as modern Turkey was a model for Afghanistan, Atatürk continued to be an exemplary leader. However, Nadir Shah was killed a short time later in the chaos that occurred after the reaction to the modernization movements.

During the Zahir Shah period, both countries cooperated in the fields of education, military and health, and experts from Turkey were sent to Afghanistan. Turkey not only provided technical and humanitarian assistance in Afghanistan's development, but also supported Afghanistan's problems with neighboring countries as an arbitrator and mediator in foreign policy. In addition, Turkey supported Afghanistan's membership to the League of Nations.

As of 1930, the increase in the sovereignty activities of the European states over the region also increased Turkey's sensitivity to Afghanistan, and as a result of the diplomatic initiatives of Turkey's ambassador to Kabul, Memduh Şevket Esendal, Afghanistan took part in the sadabad pact. The Sadabad Pact has also been a manifestation of Turkey's power over the region. Turkey not only established close relations with Iran, Iraq and Afghanistan, but also was interested in resolving the problems between the states concerned. The resolution of the border problem of Iran with Iraq and Afghanistan and the problem of tribal activities with Iraq created a strong atmosphere of unity in the region. In this article, the process of Turkey-Afghanistan relations is examined in the context of modernization and developments in foreign policy.

Keywords: Türkiye, Afghanistan, Sadabad Pact, Amanullah Khan, Nadir Shah.

GİRİŞ

Türk modernleşme hareketi tarihsel süreci, yapısı ve gelişim süreciyle hem Osmanlı bakiyesi topraklarda hem de İran ve Afganistan gibi köklü devlet geleneğine sahip ve kadim Türk yurdu olan coğrafyaya sahip ülkelerin idarecileri tarafından dikkatle takip edilmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Ordu, eğitim, anayasal ve toplumsal alanlarda yapılan düzenlemeler sivil toplum örgütlerinin kuruluşu karşılaşılan zorlukların benzemesi ülkelerin de birbirleriyle olan ilişkilerine yansımıştır. Osmanlı döneminde yaşanan Jön Türk hareketi, II. Abdülhamit ile İttihat ve Terakki idaresinde atılan sanayileşme, ordunun modernizasyonu, hukuksal düzenlemeler, eğitim ile ilgili düzenlemeler yurtdışına öğrenci gönderilmesi gibi benzer birçok uygulama karşılıklı etkilenmenin bir göstergesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamit döneminde Rus harbinden dolayı yaşadığı çalkantılı süreçte Afganistan'da milli edebiyatın kurucuları arasında olan Mahmut Tarzi'nin Bağdat ve Şam'da geçirdiği süre ve deneyimi Afganistan modernleşme hareketinde önemli etki bırakmıştır. Avrupa tarzı düşünce, ideoloji, yaşam ve hukuksal taleplerin gündeme geldiği, aydınların Avrupa tarzı hayatı ve ideolojileri eleştirmeye, savunmaya veya Osmanlı coğrafyasına uydurmaya çalıştığı bir süreçte yazılan ve tercüme edilen eserler Mahmut Tarzi'nin

dikkatini çekmiştir. Burada başladığı tercüme faaliyetlerini Afganistan'a döndükten sonra da sürdürmüştür. Mahmut Tarzi ilerleyen yıllarda Habibullah Han döneminde Afganistan Dışişleri Bakanlığı da yapmış ve Türk modernleşmesinden etkilendiği süreci Afganistan'da da başlatmaya çalışmıştır. Habibullah Han döneminde Osmanlı'dan uzmanların gelmesi talep edilmiş birçok alanda uzman Afganistan'a giderek Afgan modernleşmesinin temellerini atmıştır. II. Abdülhamit'in hilafet politikasıyla Habibullah Han döneminde her iki devletin birbirleriyle yakın temasta olduğu, yardımlaşmalarda bulunduğu görülmüştür.¹

Afganistan ile Osmanlı Devleti arasında ilişkiler kültürel alanların yanı sıra diğer alanlarda da sürdürülmüştür. Birinci Dünya Savaşı başlarında Rus baskısı karşısında yeni bir cephe açılmasını istemeyen Osmanlı Devleti ve Almanya tarafından Afganistan'a bir heyet gönderilmesi ve Afganistan'ın İngiliz etkisiyle Rusya ile ittifak yapmamasına çalışılmıştır. Habibullah Han bu süreçte Osmanlı Devleti ve Almanya'nın desteğiyle İngilizlere karşı bir mücadele başlatma gayreti içine girmiştir.² Habibullah Han dönemi Afgan modernleşme hareketlerinin temellerinin atıldığı dönemdir. Tarzi'nin tercüme faaliyetleri düşünsel anlamda bir başlangıç işaret olmuş ise de İngilizlere karşı yapılan savaşlar Afganistan'da bağımsızlık arayışlarının sadece toprak değil düşünce, yönetim, ekonomik ve daha birçok alanda talep edilmesini sağlamıştır. Hint, Fransız ve Türk modernleşme sürecinden etkilenen ve bu ülkelerden gelen uzmanlar, çevrilen yayınlar ve uygulanan sistemler özellikle Amanullah Han döneminde Türkiye ile olan ilişkilerin sıklaşmasına ve samimi bir zemine gelişmesine sebep olmuştur.

1. Amanullah Han Dönemi

Tarihi süreçte Türk boylarının ve diğer Orta Asya kavimlerinin geçiş güzergâhı olan Afganistan, göç döneminde olduğu gibi bağımsızlık sürecinde de birçok savaşa mekân olmuştur. Afganistan'ın sömürge yönetiminden çıkmak için başlattığı bağımsızlık savaşları bölgenin istikrarsız bir yer olarak kalmasına ve gelişmesinin duraksamasına sebep olmuştur. Bu belirsizlik ve kaos ortamı Afganistan'ın İngiliz sömürgesi Hindistan'a saldırmasıyla başlayan Afgan-İngiliz savaşı sonucunda, İngilizlerin Afganistan'ı krallık olarak tanımasıyla Amanullah Han'ın idaresinde son bulmuştur.³ Ülkesinin bağımsızlığını sağlayan Amanullah Han, uzun yıllar kargaşa içerisinde geri kalmış olan ülkesini kalkındırmak için modernleşme sürecini başlatmıştır. Avrupa ve Türkiye başta olmak üzere yurtdışı seyahatleri sonrasında hemen hemen aynı yıllarda İran ile Batılılaşma hamlesi yapan Rıza Şah gibi, Türkiye'yi ve Atatürk'ün atılımlarını kendisine örnek alarak kendi ülkesini kalkındırma ve modernleştirme faaliyetlerine girişmiştir.⁴

Türkiye'nin bölge ülkeleri arasında başlattığı sıkı diplomatik ilişkiler, Afganistan ile de sürdürülmüş, Türk subayların Afganistan'daki faaliyetlerinin yanı sıra iki devlet arasında yardımlaşmalar artarak devam etmiştir.⁵ Bu süreçte Afganistan'da askeri eğitim faaliyetlerinde bulunan Cemal Paşa, TBMM hükûmeti tarafından desteklenmiş ve 1922 yılında Kabil'de bir Büyükelçilik açılarak Fahrettin Paşa'nın Afganistan Büyükelçisi olarak atanmasıyla ilişkiler resmi düzeye gelmiştir. Bu desteklerden ötürü hem bölgede eğitim faaliyetlerinde bulunan Cemal Paşa hem de Afgan Hükûmeti Mustafa Kemal'in desteği ve Türk subaylarının faaliyetleri için memnuniyetlerini bildirmiştir.⁶ İstanbul basını da iki ülke arasındaki yakınlaşmayı Doğu toplumlarının birlikteliği için önemli bir adım olarak algılamıştır. Amanullah Han'ın TBMM Hükûmeti'ne Millî mücadele için verdiği destek de bölgede faaliyet gösteren İngiliz basınında endişeyle karşılanmıştır.⁷ İngiltere'nin bu endişesini güçlendiren olay Büyük Zaferin kazanılmasından sonra Afganistan'da kutlamaların düzenlenmesi olmuş, bütün Afganistan'da dualar okunmuştur. Ayrıca Büyükelçi Fahrettin Paşa için görkemli bir kabul töreni düzenlenmiş

¹ Rahmanhoca İmamhocaev, "Afgan Aydın ve Yazarı Mahmut Tarzi ve Osmanlı-Türkiye", çev. Osman Mert, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.20, Erzurum 2002, s. 347-350; Süleyman Özmen, *Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 70 vd; bkz, Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön Türk-Mısır Sürgününden Afgan Reformuna*, çev. Kenan Karabulut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

² İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.3, Ankara 1993, s. 247-269; Halil Toker, *Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları (1915-1922, 1933-36, 1937)*, Afganistan Üzerine Araştırmalar, haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 158; Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (Ankara 2012), C.IV, s. 1832; Ömer Hakan Özalp, *Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, Dergah Yayınları, İstanbul 2002, s. 201-226.

³ Mehmet Saray, *Türk-Afgan Münasebetleri*, Veli Yayınları, İstanbul 1984, s. 9; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan Münasebetleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 9; İsmail Akbaş, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye gezisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. VII, S.16-17, (2008/Bahar-Güz), s. 312-313.

⁴ Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995, s. 163; Fahir Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 211.

⁵ *Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)* Belge No: 030.18.1.1/18.20.16.

⁶ *Vakit*, 1 Nisan 1922; Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıralarım*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955, s. 282; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 442; Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerine göre Atatürk (1919-1938) C. IV*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984, s. 215, 242; Fahrettin Paşa'nın Büyükelçi olarak atanması süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Salim Çöğce, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 122-125.

⁷ *Anadolu'da Yenigün*, 12 Mart 1922, 25 Nisan 1922; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, Ankara 2011, Türk Tarih Kurumu Yayını, s. 231-235.

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN ETKİSİ (1920-1973)

hatta tören sırasında Fahrettin Paşa'ya Mustafa Kemal'e iletmek üzere Afganistan'ın en büyük devlet nişanı verilmiştir.⁸ Fahrettin Paşa'nın Afganistan büyükelçisi olmasına mukabil Cumhuriyetin ilanıyla birlikte atanmış olan Afgan Büyükelçisi de Cumhuriyet Türkiye'sinin bütün İslam âlemini aydınlatacağına dair inancını ifade etmiştir. Süreç içerisinde, Gulam Geylani Han ve Nebil (Batı) Bey gibi, karşılıklı büyükelçiler görev yapmaya devam etmiştir.⁹ Amanullah Han'ın bu yakın dostluğu Lozan Konferansı'nda da hissedilmiş, Afgan diplomatlar Konferansı üyelerini Türklerle adil bir barış antlaşması yapılması konusunda etkileyebilmek için faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹⁰

Amanullah Han'ın kral unvanı alması ve 18 Mayıs 1928 tarihinde İstanbul'a gelmesiyle ikili ilişkiler en üst seviyeye ulaşmıştır.¹¹ Amanullah Han'ın eşi ve maiyetindeki heyetin Sivastopol'dan İstanbul'a vapurla İstanbul'dan Ankara'ya da tren yolculuğu ile gelmesi planlanmıştır. Yolculuk için tahsis edilen Seyr-i Sefain İşletmesi'nin en iyi gemilerinden İzmir Vapuru geniş kapsamlı onarıma tabi tutulmuş ve kamaralarının bazıları genişletilerek güvertesine geniş halılar serilmiştir. Vapur içinde Kral ve Kraliçenin geceleyeceği kamara birbirinden değerli tablolarla süslenmiş ve geminin salonuna ağır ipekli perdeler asılmıştır. Kral ve Kraliçeyi karşılamak üzere Türk donanmasından vapura refakat etmesi amacıyla Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet muhripleri gönderilmiş ayrıca Fahrettin Paşa'nın başında olduğu Türk diplomatik heyeti ve Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Tefik Bıyıklıoğlu Sivastapol'a gönderilmiş, Afgan Kralı ve maiyeti de 18 Mayıs'ta İstanbul'da coşkuyla karşılanmıştır.¹²

20 Mayıs günü Afgan Kralı ve maiyeti Ankara Garında Mustafa Kemal tarafından bizzat karşılanmış aynı gün akşamı Ankara Devlet Konukevi'nde Afgan Kralı adına verilen ziyafette Kral da gösterilen ilgiye duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.¹³ Mustafa Kemal ise verilen ziyafette “*Tarihin ne garip tecellileri, dünya olaylarının ne manalı tesadüf ve benzerlikleri vardır. Hükümdar olarak siz 1919'da kahraman Afgan milletinin başında, Asya'nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte burada, Avrupa'nın doğusunda, bütün medeni cihanın gözleri önünde istiklal ve hürriyetimize vurulan darbelere göğüslerimizi siper ederek döğüşüyorduk.*” sözleriyle her iki milletin tarihindeki kader birliğine ve kardeşliğine vurgu yapmıştır.¹⁴

İkili görüşmeler sırasında Afganistan'da Amanullah Hanın başlattığı modernleşme sürecine de değinen Mustafa Kemal, bölgesel özelliklerinden dolayı Afganistan'ın modernleşme sürecinin sıkıntılarla çevrili olduğunu bu sebeple modernleşme ve kalkınmanın başarılı olunmasında milletin ve önderinin fedakârlığının etkisinin önemli olacağını belirtmiştir. Afganistan Kralı da kısa konuşmasında Mustafa Kemal'in Türk devletinin kuruluşunda yaptıklarının ve kendileri için bulunduğu tavsiyelerinin Afganistan üzerindeki önemine değindikten sonra bir büyüğü ve ağabeyi olarak gördüğü Mustafa Kemal'den Ülkesinde yapacağı ıslahatlar için yardım istemiştir.¹⁵ Kralın ziyaret sırasındaki açık yardım talebi hemen hayata geçirilmiş, 1 Mart 1921 tarihinde imzalanmış olan anlaşmaya ek olarak 25 Mayıs 1928 tarihinde “Türkiye Afganistan Dostluk ve Anlaşması” imzalanmıştır.¹⁶ Bu anlaşmada Türkiye ile Afganistan arasındaki dostluğun ebedi olduğu vurgulanmış, Türkiye Cumhuriyeti Afgan eğitim sistemi ve ordusunun ıslahı için gerekli yardımı yapmayı taahhüdünde bulunmuştur. Ayrıca her iki ülke elçilerini karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine yükselmeye karar vermiş, Mustafa Kemal, Amanullah Han'a verdiği değeri göstermek üzere kendi genel sekreteri Yusuf Hikmet (Bayur) Beyi Kabil'e Büyükelçi olarak atamıştır.¹⁷ Afgan Kralı'nın Ankara ziyaretinin ikinci gününde Kral ve Kraliçe için düzenlenen at yarışları devam etmiş; akşamın da Dışişleri Bakanının verdiği yemeğe katılmış, sonraki günlerde de resmi ziyaret, yemekler ve hediye takdimlerdi sürmüştür.¹⁸ Afgan Kralı diğer günlerde kurumsal incelemelerini sürdürmüş, rasathane, postane ve hastane ziyaretinde bulunmuş, hastanenin Laboratuvar ve diğer kısımlarını

⁸ *Anadolu'da Yenigün*, 9 Ekim 1922; *Anadolu'da Yenigün*, 13 Mart 1923; Bilal N. Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I*, (1920-1923), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1981, s. 428; Nusret Baycan, *Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s. 138.

⁹ Bilal N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993, s. 13; Cöhçe, “Atatürk Döneminde Türk-Afgan....”, s. 128-129.

¹⁰ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990, s. 247-250, 304-305.

¹¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mayıs 1928; Hikmet Öksüz, “*Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuşu; Emanullah Han'ın Türkiye ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)*”, *Pax Ottomana*, Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem- Ankara 2001, s. 769; Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 24; Cöhçe, “Atatürk Döneminde Türk-Afgan....”, s. 131.

¹² *BCA:030 18 01 01 028 23 7; İkdâm*; 18 Mayıs 1928; *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1928; *Vakit*, 20 Mayıs 1928; Bilal N. Şimşir, *Ankara... Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s. 250; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Insel Yayınevi, İstanbul 1970, s. 426-429.

¹³ *BCA: 030 18 01 01 /028 23 7*.

¹⁴ *Vakit*, 21 Mayıs 1928; *İkdâm*, 21 Mayıs 1928; *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Mayıs 1928; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, s. 269.

¹⁵ Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, s. 16-18, 22, 43; Mehmet Saray, *Türk Afgan Münasebetleri*, Veli Yayınları, İstanbul 1984, s. 151.

¹⁶ *BCA: 030.10.0.0/ 257.731.5; BCA: 030.18.1.1/ 29.33.1*; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, C.I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983, s. 330.

¹⁷ Bilal N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996, s. 323; Cöhçe, “Atatürk Döneminde Türk-Afgan....”, s. 133.

¹⁸ *BCA: 030.18.1.1/28.25.19*.

gezerek bilgi almış ayrıca Gazi çiftliğinde de ağırlandı. Kral ve maiyeti sekizinci günün sonunda 27 Mayıs'ta Ankara'dan uğurlanmıştır.¹⁹

Ankara'dan ayrılmadan önce bir resim sergisini gezen Afgan Kralı burada Hâkimiyet-i milliye gazetesine verdiği demeçte; "... Gazi dünyanın en büyük adamı ve en önemli askeridir. Kendileriyle haberleşiyor, Tanışıyor ve seviyorum. Fakat görüşükten sonra kıymetinin büyüklüğünü anladım..." diyerek ülkesinde başlatacağı kalkınma hamlelerinde Mustafa Kemal'in etkisine vurgu yapmıştır.²⁰ Afgan Kralı İstanbul'da ziyaret ve gezilerde bulunmuş, bura da Türk yetkililerce karşılanmış ve onuruna verilen ziyafetlere katılmış ve 1 Haziran 1928 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır.²¹

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz karşıtı olan Amanullah Han Osmanlı'da örgütlenen ve Türk modernleşmesinin itici gücü olan Jön Türklerden etkilenmiş ülkesinde de benzer bir sürecin yaşanmasını hedeflediği için Genç Afganlılar cemiyetini kurmuştur.²² İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinin de özellikle ordunun modernizasyonu bağlamında desteğini alan Amanullah Han, Genç Afganlılar ile birlikte başlattığı iktidar mücadelesini kazandıktan sonra bağımsızlık mücadelesini girişmiş 1919 yılında İngiliz-Afgan savaşları süreci yaşanmıştır. Amanullah Han kazandığı bu mücadeleyle Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmış bunu ilk kabul eden ülke de Sovyetler Birliği olmuştur.²³ Ahmet Cemal Paşa'nın Afgan Ordusu modernizasyonu için başlattığı çalışmalara Millî Mücadele içinde olan Türk subayları da Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla katılmıştır. Afganistan'ın talebi üzerine Mustafa Kemal Paşa gidecek subayların özenle seçilmesini ve iç politikaya karışmaksızın güçlü bir Afgan Ordusu kurmalarını vurgulamıştır.²⁴ Afganistan ordusunun modernizasyonu girişimleri sonucunda yetiştirilen subayların Afganistan ordusunda üst komutanlıklara atandığı görülmüştür.

1922 yılında Fahrettin Paşa ile birlikte subay ve uzman eğitimler Afganistan'a gitmiştir. 1926 yılında Afgan ordusunun modernizasyonu ve eğitimi için gönderilen 5 subayın görev durumları ve statüleri hakkında kararname ile düzenlemeye gidilmiştir.²⁵ 1926 yılında Afganistan'dan 8 Yüzbaşı ve 7 Teğmen Türkiye'ye eğitim için gelmiş aynı yıl bu sayı 30'a tamamlanmıştır.²⁶ 1927 yılında Türk Ordusunun 5. Kolordu Komutanı Ferik Naci Paşa, Afganistan Harbiye Vezareti Müsteşarlığı'na atanmıştır.²⁷

Amanullah Han, daha önce Habibullah döneminde kurulan akademileri sürdürmüş, modernleşme aşamalarında eğitim konusuna daha fazla önem vermiştir. 1923 yılından itibaren Hindistan örneğinden hareketle laik bir eğitim sistemi kurmuş, özellikle Fransız ve Türk uzmanların ile bu ülkelere gönderilen öğrencilerin katkısıyla sistemi geliştirmiştir. Okuma yazma seferberliği başlatan Amanullah Han bedevilerin yerleşik hayata geçişinde okuryazarlığın önemini fark etmiş ancak hem gezici öğretmen bulamamış hem de bedevilerin isteksizliği yüzünden başarısız olmuştur. Bunun yanı sıra kız çocuklarının eğitimine önem vermiş bunun için İsmet Liselerini kurmuş hatta 1928 yılında kız erkek karma eğitimi getirmiştir.²⁸ Türk modernleşme sürecinde olduğu gibi yabancı eğitimci ve uzmanların getirilmesine önem veren Amanullah Han döneminde askeri uzman ve öğretmenler başta olmak üzere Fransa, Almanya, Türkiye, Japonya ve İtalya'dan getirilmiştir.²⁹

Askeri eğitim yanı sıra Tıp alanında da Afganistan'da Türkiye'nin desteği hissedilmiştir. 1927 yılında Osmanlı ordusu ve Hilal-i Ahmer Cemiyetinde görevlerde bulunmuş olan Dr. Kamil Rıfki Urga başkanlığında dâhiliye uzmanı Dr. İbrahim Rebi Hikmet Barkın ve göz kulak ve cerrahi uzmanı Dr. Fuad İsmail Toğar Afganistan'a gönderilmiş tıp eğitiminin kurumsallaşması önemli çalışmalarda bulunmuşlardır. Afganistan'da çıkan iç karışıklık döneminde Türkiye'ye dönene kadar Dr. Urga ve ekibi başarılı çalışmalarda bulunmuştur.³⁰

Afganistan'ın ihtiyacı olan vasıflı işgücünü karşılamak amacıyla meslek okullarına ağırlık veren Amanullah Han döneminde 322 adet meslek, ilkokul ve rüştiye açılmış Avrupa ülkelerine de ilk etapta 340 öğrenci gönderilmiştir. Avrupa'ya giden bu öğrencilerin Afgan kültürü ve İslam inanç çerçevesinden kopmaması

¹⁹ BCA:030 18 01/01 028 23 7; *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1928; *Vakit*, 24 Mayıs 1928; *İkdam*, 27 Mayıs 1928; Akbaş, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın...", s. 323-324.

²⁰ *Vakit*, 26 Mayıs 1928; *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Mayıs 1928.

²¹ *İkdam*, 3 Haziran 1928; *Akşam*, 2 Haziran 1928.

²² Rabmanhoca İmamhocaev, "Afganistan ve Türkiye", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.17, Erzurum 2001, s. 261-266.

²³ Özgür Çınarlı, *Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2009, s. 38,

²⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1921; Esat Arslan, "Mustafa Kemal'in Yaptığı İnkılapların İran ve Afganistan'a Yansımaları", *Atatürk ve Atatürkçü Düşünce*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 50-51; Ersin Çelikkanat, *Atatürk'ün Afganistan'a İlgisi, Bakışı, Türk-Afgan İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Günümüze Yansımaları*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 4-8.

²⁵ BCA:30.18.1.1./4.50.11; BCA: 30.18.1.1./18.20.16

²⁶ BCA:30.18.1.1./20.57.16; BCA: 30.11.1.0./33.18.5

²⁷ BCA:30.11.1.0./35.29.18

²⁸ Aliye Yılmaz, "Emanullah Hanın İslahatları ve Atatürk", SDU Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, Mayıs 2010, s. 160

²⁹ BCA:30.10.0.0./258.733.2

³⁰ BCA:490.1.0.0./610.119.5

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN ETKİSİ (1920-1973)

amacıyla da öğrencilerin denetim altında tutulabilmesini sağlamak gerekçesiyle usul ve esasları belirleyen bir düzenlemeye gidilmiştir. Burada amaç eğitim için gönderilen öğrencilerin teknik bilgi ve donanımı kazanarak kendi kültürünü unutmadan dönebilmelerini sağlamaktır.³¹ Amanullah Han yurtdışına gönderilen öğrenciler hakkında ülke içinde olumsuz propagandaların önüne geçmek için bu gibi düzenlemelere girişmiş ise de Türkiye'ye gönderilen öğrencilerde olduğu gibi olumsuz yorumlar ve ithamlar sıklıkla dile getirilmiş yurtdışına öğrenci gönderilmesi muhalefet tarafından Amanullah Han'ın en büyük hatası olarak değerlendirilmiştir.³²

Amanullah Han, Türkiye'deki köklü değişimlerden ve kalkınmada atılan hamlelerden ve toplumsal gelişmelerden oldukça etkilenmiş, ülkesine eğitim, sosyal, ekonomi ve askeri alanlarda köklü değişimler başlatmıştır. Türkiye ziyareti dönüşünde eşiyile birlikte üstü açık bir araçla Kabil sokaklarında gezen halkın katıldığı törenlere katılan ve 1923 yılında hazırlanan anayasalarına Türkiye'de gördüğü yeni düzenlemeleri getiren Afgan Kralı'nın özellikle sosyal hayatta kadınlar lehine yaptığı bir dizi reformlar tepki çekmiş, Mustafa Kemal'in İran Şahına da vurguladığı toplumsal yapının farklılığını göz ardı etmiştir.³³ Dönemin Büyükelçisi Yusuf Hikmet (Bayur) Bey'e göre, Amanullah Han Afganistan'da toplumsal sınıfların hassasiyetlerine dikkat etmemiş, Mustafa Kemal'in geleneksel inançların düşüncelerin toplum üzerindeki etkisine dair uyarılarını anlamamıştır. Ülkede yükselen tepki ve protestolar sonucunda ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır.³⁴ Mustafa Kemal, Afgan Kralına yardım için Kazım Orbay başkanlığındaki Türk askeri heyetini göndermiş ise de heyet Kabil'e ulaşmasına rağmen 21-22 Kasım 1928 gecesi Kralın ülkeyi terk etmesinden dolayı hiçbir şey yapmamıştır. Afgan Kralının İtalya'da Roma'ya yerleşmeye karar vermiştir. Her iki liderin samimiyeti buna rağmen kesilmemiş Amanullah Han ve Mustafa Kemal Atatürk 27 Temmuz 1933 tarihinde İstanbul'da Dolmabahçe sarayında görüşmüşlerdir.³⁵ Amanullah Han'ın ülkeyi terk etmesiyle başlayan kargaşa kısa süre sonra sona ermiş onunla aynı kabileden olan Nadir, 16 Ekim 1929 da Afgan tahtına oturarak "Şah" unvanını almıştır.³⁶

2. Nadir Şah Dönemi

Afganistan'da Batı tarzı modernleşme hareketleri ve Amanullah Han'a karşı olan muhalefetin yükselmesiyle Osmanlı'da başlayan Jön Türk hareketine benzer bir yolu takip eden Afganistan Hariciye Veziri olan Mahmut Tarzi Han Türkiye'ye daha yakın bir tutum sergilemiştir. Amanullah Han'ın modernleşme ve reform düzenlemelerine karşı bir diğer önemli bir muhalefet grubunu temsil eden Nadir Şah ise muhafazakâr temelleri daha baskın olan bir modernleşme sürecini savunmuştur. Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşında önemli başarıları da olan Nadir Şah, Paris büyükelçiliği de yapmıştır. Mahmut Tarzi Han taraftarlarının iktidara sahip olmasıyla Fransa'ya giden Nadir Şah, Batı tarzı modernleşme uygulamalarına muhalefetini sürdürmüştür.³⁷ Amanullah Han döneminde muhalefetin giderek güçlenmesi ve Afganistan'ın içinde bulunduğu kaos ortamından çıkarılması için yapılan çağrıya cevap veren Nadir Şah ülkedeki kabilelerin desteğini de alarak 1929 Ekim'inde Afganistan'da iktidara gelmiştir.³⁸ Nadir Şah her ne kadar modernleşme sürecinde Türkiye örneğine pek sıcak bakmamış ise de tahta oturduğu süreçte Türkiye Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur'un Nadir Şah'ın halk tarafından istendiğini belirterek olumlu görüş belirtmiş olmasından dolayı Afganistan-Türkiye ilişkileri Nadir Şah döneminde de samimi iş birliği ve dostluk çizgisinde sürdürülmüştür.³⁹ İlişkilerdeki dostluğun işareti olarak 6 Nisan 1930 tarihinde Afgan Büyükelçi Gulam Nabi Han güven mektubunu Atatürk'e takdim etmiştir. Diplomatik karşılık olarak Atatürk büyükelçiyi kabulünde Türk ve Afgan milletlerin mevcut ilişkilerini kuvvetli olduğunu, bu bozulmayan, sağlam dostluk ve kardeşlik bağlarının her gün daha da artacağına inandığını belirtmiştir. Nadir Şah da ülkesindeki modernleşme hareketlerini sürdürme kararlılığını vurgulayarak Atatürk'ün kurduğu modern Türkiye'yi ülkesine model ve Atatürk'ü de örnek lider olarak görmeye ve izlemeye devam ettiğini ifade etmiştir.⁴⁰ Bu çerçevede 24 Haziran 1930 tarihinde Türkiye'nin Kabil Büyükelçisinin güven mektubunu sunduğu sırada yapılan görüşmede Atatürk için "*kaffemiz Reisicumhur Hazretlerini başımız tanırız*"

³¹ Özlem Korkmaz, *Türkiye'nin Afganistan'a Olan Yardımları (1920-1960)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000, s. 33-25.

³² BCA:30.10.0.0./257.731.17; BCA:30.10.0.0./257.731.21

³³ Yılmaz, "Emanullah Hanın Islahatları ...", s. 157.

³⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi III*. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1946, s. 597-598; Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan....", s. 134.

³⁵ BCA :030 10 0 0 /258.733.7; *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1933; Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*. s. 46-48; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 602; Cöhçe, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan....", s. 134

³⁶ Özmen, *Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar...*, s. 201-202; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 602-608; Saray, *Türk Afgan Münasebetleri*, s. 157.

³⁷ Özmen, *Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar...*, s. 70-80.

³⁸ Bilal N: Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2019, s. 231

³⁹ Mehmet Saray, *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 202.

⁴⁰ BCA: 030 10 0 0 /258.732.19.; Mehmet Koçer, "Atatürk İnkılabı Nadir Şah Döneminde Afganistan'ın Modernleşme Çabasına Etkisi", *Turkish Studies*, C.3, S.7, Güz 2008, s. 764

sözleriyle hissiyatını vurgulamış, bu niyet çerçevesinde 1931 yılında Afganistan Harbiye Vekili Şah Mahmut Han dış ülkelere yaptığı ziyaretler kapsamında Ankara'ya da uğramıştır.⁴¹

Nadir Şah iktidara geldikte sonra ülkenin yeniden kargaşa ve çatışma sürecine girmemesi için dengeli bir politika izlemeye çalışmış muhafazakâr grupların desteği ile iktidarda olduğundan ülkenin toplumsal yapısına dikkat etmiştir. Bu denge politikasını yürüttüğü süreçte Amanullah Han döneminde özellikle eğitim konusunda yapılan düzenlemeleri korumaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Muhalefetin tepkisini çekmeyecek bir şekilde, İslami değerlere uygun bir anayasa hazırlığı içine girmiş ve Türk modernleşme sürecinde yaşanan anayasal süreçten de yararlanarak 1931 yılında bir anayasa hazırlamıştır. Türk modernleşmesine paralel bir süreç ile okullaşmaya önem vermiş, Avrupa'ya ve özellikle Türkiye'ye öğrenci göndermiş orduyu modernize edebilmek amacıyla Harp okullarını açmıştır.⁴² Eğitim alanında atılan adımları ilerletmeyi hedefleyen Nadir Şah geçmişte bedevilerin okuryazarlığı için başlatılan eğitim seferberliğini yeniden gündeme getirmiş aşiret liderlerinin çocuklarının askeri eğitim alması için Mekteb-i İhzariah Okulu'nu açmıştır. Bunun yanı sıra Kabil Üniversitesinin kurulması, Öğretmen okullarının ve bazı yabancı okulların yeniden açılması ile Güzel Sanatlar Mektebi'nin açılması önemli girişimlerden olmuştur.⁴³ Nadir Şah, Afganistan'da sükûneti sağladıktan sonra tıp eğitimi konusuna da eğilmiş Türkiye'ye geri dönen Dr. Urga ve Dr. Rebi Bey'i geri davet etmiştir. Dr. Urga bu dönemde Nadir Şah'ın aile hekimliğini yaptığı gibi Kabil Üniversitesi kampüsü içinde bir hastane yapılmasına vesile olmuştur. Dr. Urga, Kabil Üniversitesi bünyesindeki Tıp okulunu 1935 yılına geldiğinde Avrupa seviyesinde eğitim ve mezun veren bir okul seviyesine getirmiştir.⁴⁴

Nadir Şah anayasal düzenlemeler ile ilgili olarak yoğunlukla Türk anayasası olmak üzere İran'da yapılan anayasal çalışmalarından faydalanmıştır. 1931 yılında ülkedeki tüm kesimlerin kabul edebileceği "Usul-u Esas-ı Devlet-i Aliyi Afganistan" adıyla 110 maddelik bir anayasa kabul edilmiştir. Batı tarzı kurumların açılması uygulamalarında Türk modernleşme sürecine benzer bir yol takip eden Nadir Şah ordu, eğitim ve milli sanayi kurulması bağlamında atılımlar yapmış tıp, öğretmenlik için okullar açmış ve yurt dışına öğrenci göndermiştir. Milli banka kurulması girişimini başlatmış sanayi mektebi kurmuştur. Ülkenin kuzeyindeki önemli merkezlere ulaşımı sağlayacak karayolu inşasına önem vermiştir.⁴⁵ Ancak modernleşme hareketlerine duyulan tepki sonrası oluşan kargaşa içinde Nadir Şah kısa bir süre sonra öldürülmüştür.⁴⁶

Amanullah Han döneminde olduğu gibi Nadir Şah döneminde de Afganistan ordusunda görev almak üzere eğitim için öğrencilerin Türkiye'ye gelmeye devam ettiği görülmüştür. 1929-1931 yılları arasında 11 Afgan öğrenci Türkiye'ye gelerek harp okulunda eğitim almıştır.⁴⁷ Bu öğrencilerin eğitim giderleri Türkiye tarafından desteklenmiştir.

3. Zahir Şah ve Soğuk Savaş Dönemi

Suikast sonucu öldürülen Nadir Şah'ın yerine 18 yaşındaki oğlu Zahir Şah tahtına çıkmıştır. Ancak yaşının küçük olması sebebiyle Başbakanlık görevini üstlenen amcası Muhammed Haşim Han tarafından 17 yıl boyunca ülke vekâleten yönetilmiştir. Afganistan ile olan ilişkileri sürdürme niyetinde olan Türkiye, Zahir Şah'ın tahtına geçmesini olumlu karşılamıştır. Nadir Şah'ın politikasında olduğu gibi Türkiye ile dostluk ilişkilerini sürdürmek ve geliştirmek arzusunda olduğunu bildiren Zahir Şah iktidarı süresinde dostluk mesajları vermiş, Türkiye'nin diplomatik nezaket içinde doğum gününü kutlamasına karşılık olarak da süreç içerisinde Atatürk'ün üçüncü defa Cumhurbaşkanı seçilmesi kutlanmıştır.⁴⁸ Zakir Şah döneminde diplomatik beyanatların ve temaların yanı sıra Amanullah Han döneminden başlayan sağlık, eğitim ve savunma alanlarındaki teknik ve insani destek bağlamındaki ilişkilerin Zahir Şah döneminde de sürdürüldüğü görülmüştür. Bu bağlamda resmi heyetlerin ve görevlilerin karşılıklı ziyaretleri devam etmiştir. Bu bağlamda 1934 Ekim ayında Fahrettin Altay Paşa, Afganistan'ı ziyaret etmiş, Afganistan Dışişleri Bakanı Muhammed Feyz Han da 1936 Ocak ayında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Dünyada büyük bir savaşın işaretlerinin hissedilmesiyle Afganistan Savunma Bakanı olan Mareşal Mahmut Han' da Atatürk tarafından kabul edilmiştir. Bölgesel tehditlerin ortaya çıkması bölgesel

⁴¹ BCA: 030 10 0.0/258.733. 4.

⁴² Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 204-205.

⁴³ Oğuz Hamşioğlu, *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 333

⁴⁴ Ethem Yeniğürbüz, "TBP. KD. ALB. Rıfki Kamil Urga (1880-1966)", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, (Ağustos 2006), Y.1, S.1, s. 298; Tolga Akbaba, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a Eğitim Alanındaki katkıları (1932-1938)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s. 88.

⁴⁵ Mustafa Şahin, *Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri Afganistan Penceresinden Genel Bakış*, Tasam Yayınları, İstanbul 2015, s. 79-80.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1930; Zabihullah Dasthi, "Zahir Şah Dönemi Afganistan-Türkiye İlişkileri (1933-1973)", *Anasay*, Y.5, S.17, Ağustos 20021, s. 128; Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet..... I*, s. 56; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 610; Saray, *Türk Afgan Münasebetleri*, s. 161

⁴⁷ BCA:30.10.0.0./257.731.10; BCA: 30.18.1.2./5.44.2; BCA: 30.18.1.2./11.36.14

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 24 Ekim, 8 Mart 1935; Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet..... I*, s. 74 98.

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN ETKİSİ (1920-1973)

bir savunma arayışlarını da ortaya çıkarmış bu bağlamda her iki devlet arasında temasların gelişmesi ve sıklıklaşmasıyla Türk basınında Afganistan'da yaşanan gelişmeler ile ilgili haberler sıkça görülmeye başlamıştır.⁴⁹

Zahir Şah döneminde de daha önce başlatılan modernleşme hareketlerinin sürdürülmesi kararı alınmış, Türkiye ile olan özellikle uzman getirilmesi ve öğrenci gönderilmesi uygulamalarının devam ettirilmesi talep edilmiştir. 1936 yılındaki Afganistan Genelkurmay Başkanı Mahmut Han'ın Türkiye ziyareti sırasında ordunun modernleştirilmesi Başbakan İsmet İnönü ve Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp ile yapılan temaslarda konu gündeme gelmiş ise de Türkiye Amanullah Han ve Nadir Şah dönemlerinde yaşanan olaylardan dolayı çekimser kalmıştır. Ancak Afgan heyetinin ısrarlı talebi üzerine Harp Okuluna uzman öğretmenlerin gönderilmesi kabul edilmiştir.⁵⁰

Zahir Şah daha önceki idarecilerin başlattığı ve yarım kalan eğitim atılımlarının sürdürülmesini istediği görülmüştür. Temel eğitim ve meslek eğitimi ile ilgili okulların açılmasına devam edildiği, Kabil Üniversitesi'nde Fen ve Sosyal Bilimler alanında yeni ihtisas bölümlerinin açıldığı ve diğer dönemlerden farklı olarak okuryazarlığı arttırmak amacıyla eğitim çağını geçmiş kadınlar için Müesses-i Nisvan okulları açılmıştır. Yurtdışına öğrenci gönderme programının faaliyetine devam ettiği, Türkiye ile eğitim anlaşmalarının yenilendiği ve Türkiye'dekine benzer şekilde eğitimin ücretsiz devlet eliyle yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmüştür.⁵¹ Tıp alanında ise Nadir Şah döneminde başlatılan girişimler devam ettirilmiştir. Kabil Üniversitesi kampüsünde kurulan hastane sanatoryuma dönüştürülmüş, Dr. Urga Türkiye'ye dönerek Afganistan'daki Tıp Okulu için profesör teminine çalışmıştır. Kabil Üniversitesindeki Tıp Okulu 1934 yılından itibaren de Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım tarafından idare edilmiştir. Türkiye'den alanında uzman birçok profesör okulda görev almıştır.⁵²

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı Afganistan'da yankı bulmuş ülkede ulusal resmi yas ilan edilmiştir.⁵³ İkinci Dünya Savaşı ile birlikte İsmet İnönü döneminde modernleşme çerçevesinde iki ülke arasında uzman, eğitmen ve teknik destek iş birliği sürdürülmüştür. Zahir Şah döneminde Türk modernleşmesi örneğinde görülen aksine Zahir Şah eğitim ve askeri alanda daha önceki dönemde yapılanları korumaya ve geliştirmeye odaklanmıştır. Askeri Okullardaki eğitimin yanı sıra Kabil Üniversitesi, Batı tarzı reformların fazla tepki çekmeden uygulanabilmesinin aracı olmuştur. Kız çocuklarının eğitiminde kız liselerinin açılmasıyla ve okuma yazma kurslarının açılması ile önemli adımlar atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sürecinde de askeri liselerde eğitim yine Türk subayları tarafından sürdürülmüştür.⁵⁴

Türkiye Zahir Şah döneminde Afganistan dış politikasında belirleyici bir güce sahip olmuştur. İngilizlere karşı bağımsızlık savaşı vermiş olan bir ülkenin lideri olan Zahir Şah, dış ilişkilerde denge politikasını korumaya dikkat etmiş, bölgede faaliyet gösteren hem SSCB hem de İngiltere ile ilişkilerini tarafsız bir zeminde tutmaya çalışmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın işaretlerinin görülmeye başladığı süreçte Zahir Şah'ın Almanya ile özellikle savunma sanayii konusunda yakınlaşmaya gitmesi hem Başbakan Haşim Han tarafından hem de Türkiye büyükelçisi Mahmut Şevket Esenal tarafından engellenmiştir. Afganistan'ın bu dönemde en önemli sorunu İran ile yaşanan ihtilaflar ve sınır ihlalleri olmuştur. Özellikle İran'ın işgali altında bulunan Sistan bölgesinin sorununda büyük devletlerin çözüm sürecinde müzakerelere dâhil olması sorunu daha da çözümsüz hale sokmuştur. Türkiye de Afganistan'ın talebi ve İran'ın da kabul etmesi üzerine müzakerelere dâhil olmuştur. Türkiye Musababad sınırı ihtilafı konusunda 1934 yılında Fahrettin Altay'ı görevlendirmiş, onun başkanlığında hazırlanan raporda Mayıs 1935 yılında her iki ülke büyükelçileri ne gönderilmiştir.⁵⁵ Afganistan Kabilde yayınlanan İslah gazetesine haber olan bu rapor ile iki devlet arasındaki sorun çözüm sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde Türkiye Afganistan'a olan politik desteğinin sürdürmüştür.

Afganistan'ın İran ile yaşadığı sınır sorunu, Fahrettin Altay'ın hazırladığı rapor çerçevesinde hazırlanan heyeti tarafından, müzakereler sonucunda 4 ay gibi bir sürede sonuca ulaşmıştır. Sınır sorununun çözülmesinde bölgede yaşayan aşiretlerin etnik kökenlerinin tespiti ve bu aşiretlerin birbirleriyle olan ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Fahrettin Altay sorunun çözümünde her iki tarafın azami faydasını gözetildiğini bu bağlamda tuz gölünün ve su kaynaklarının eşit kullanılması ile tarım arazilerinin korunmasının önem arz ettiğini belirtmiştir.⁵⁶

Türkiye Afganistan'ın dış politikasındaki etkili gücünü sürdürmüş 1932 yılında Millet Cemiyeti üyesi olduktan sonra Afganistan'ın da uluslararası cemiyete girmesi için desteğini arttırmış 25 Eylül 1934 tarihinde Afganistan'ın üyelik başvurusu Türkiye'nin de üyesi olduğu komisyonda görüşülmüştür. Türkiye Dış İşleri

⁴⁹ Ulus, 30 Mayıs 1934 Cumhuriyet, 7 Ocak 1936; Cumhuriyet, 21 Ekim 1936.

⁵⁰ Şimşir, *Atatürk ve Afganistan...*, s. 317-320; Dasthi, "Zahir Şah Dönemi...", s. 129-130.

⁵¹ *Türk-Afgan Kardeşliği*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayını, Doğu Matbaası, Ankara 1957, s. 22-24.

⁵² BCA:30.10.0.0/258.734.3; Akbaba, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a...*, s. 99

⁵³ Şimşir, *Atatürk ve Afganistan...*, s. 385; Dasthi, "Zahir Şah Dönemi Afganistan...", s. 137.

⁵⁴ Akbaba, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a...*, s. 101.

⁵⁵ BCA: 030 10 0.0 /261. 760.97; BCA: 030 10.0.0/ 258, 733 16; Cumhuriyet, 16 Mayıs 1935; Cumhuriyet, 20 Mayıs 1935; Ulus 16 Mayıs 1935.

⁵⁶ Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş 1912-22 ve Sonrası, İnsel yayınları*, İstanbul 1970, s. 482.

Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın savunma ve desteğiyle Afganistan 1934'te Milletler Cemiyetine kabul edilmiştir.⁵⁷ Tevfik Rüştü Bey'in raporunun etkisiyle Afganistan, iç barışı sağlaması, komşularıyla sorunların çözmesi ve Amanullah Han döneminden itibaren başlayan modernleşme hareketlerinin kararlılıkla sürdürülmeye çalışılması sebebiyle üyeliği onaylanmıştır.⁵⁸

Türkiye, Afganistan ile sıkı ilişkiler kurduğu gibi komşu ülkeler arasında yaşanan sorunların çözülmesi ile ilgilenmiştir. Bölge devletleri tarafından hakem olarak görülen Türkiye'nin Afganistan'ın İran ile yaşadığı sınır sorunu ve İran'ın Irak ile yaşadığı aşiretlerin faaliyetleri sorununu çözüme kavuşturması bölgede güçlü bir birliktelik havası yaratmıştır. Türkiye'nin bu ülkeler üzerindeki diplomatik gücünün etkisi ve Avrupa devletlerinin bölge üzerindeki egemenlik faaliyetlerinin artmasıyla bu birliktelik havası bir savunma paktına dönüşmüştür. Sadabad Paktı da 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da olası bir İtalyan tehdidinde ihtimaliyle ortaya çıkmıştır. Bölgesel bir savunma hattı kurmak isteyen Türkiye, Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Esenal'ın diplomatik girişimler sonucunda Afganistan'ı da Sadabad Paktına da davet etmiştir.⁵⁹

Bölgesel savunma hattını genişletmeyi planlayan Türkiye, ikili anlaşmalarla dostluk, saldırmazlık ve yardımlaşmaya dayalı iyi ilişkiler kurduğu İran ve Irak ile kurduğu ittifak anlaşmalarını Afganistan ile de kurarak Balkanlarda uyguladığı politikanın bir benzerini bölgede gerçekleştirmeyi planlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın işaretlerini gören İran Şahı ile uzun süredir bölgede bağımsızlık mücadelesi veren Afgan Şahı'nın da aynı çerçevede hareket etmesi ve ilgili devletlerin heyetlerinin Türkiye'yi ziyaretleri Sadabad Paktına giden süreci hızlandırmıştır.⁶⁰ Afganistan, İran ile arasındaki sorunların çözümünde Türkiye'yi hakem seçmiş Türkiye bölgede İran ve Irak arasındaki sorunların çözümünde de hakem olmuştur. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığında bir tahkim heyetinin çözüm arayışları ve temasları paktın oluşumuna giden süreci hızlandırmıştır.⁶¹

Afganistan Türkiye'nin hakemliği ve arabuluculuğu ile bölgede yaşadığı sınır sorunlarını çözümledikten sonra bölge ülkeleri arasında bir sorun kalmamış pakt için Türkiye, İran, Irak ve Afganistan temsilcileri arasında Cenevre'de parafe edilen antlaşma⁶² Afganistan Dışişleri Bakanının Tahran'a gelmesiyle imzalanacağına beyan edilmiştir.⁶³ Türkiye, Irak ve Afganistan Dışişleri Bakanları savunma antlaşmasını imzalamak için Tahran'da buluşmak üzere hareket etmiş heyetler İran Şahı tarafından karşılanmıştır.⁶⁴ Basında "4 Devleti Birleştiren Misak" başlığıyla duyurulan Pakt, Afganistan Dışişleri Bakanı Feyiz Muhammet Han'ın Tahran'a ulaşması sonrasında imzalanmıştır.⁶⁵ Bu pakt ile Hindikuş Dağlarından Akdeniz'e kadar uzanan tek bir devletin olduğu tasavvur edilmiş Türkiye'nin güvenliğinin sağlandığına vurgu yapılmıştır.⁶⁶ Türkiye'nin Afganistan'a kadar olan büyük bir coğrafyadaki etkinliği yabancı basında da yer bulmuş, ulusal gazeteler bu haberleri ilk haber olarak vermiştir.⁶⁷

Sadabad Paktı'nın imzalanmasından sonra Atatürk ile Afgan Kralı Muhammed Zahir Han arasında karşılıklı tebrik telgrafları gönderilmiştir. Afgan kralı Muhammed Zahir Han, gönderdiği telgrafta; dört kardeş ve dost ülke arasında imzalanan Sadabad Paktı'ndan dolayı tebriklerini bildirmiş; kardeşliğin ve barışın korunması anlamında paktın önemini vurgulamıştır. Atatürk de Afgan Kralına cevaben gönderdiği telgrafta gönderilen telgraflardan memnuniyet duyduğunu ve paktın dört devletin barışseverliği sonucu ortaya çıktığını ifade etmiş, Afgan Kralının Türkiye ve Atatürk için temennilerinin aynını, Afgan kralının sıhhat ve saadetiyle Afganistan'ın refah ve ikbalini, dilemiştir.⁶⁸ İmzadan kısa süre sonra 19-22 Ağustos 1937 tarihleri arasında Sadabad Paktına üye devletlerin askeri heyetlerin katıldığı Trakya manevralarına Esadullah Han ve Abdulahad Han'ın bulunduğu Afganistan heyeti de katılmıştır.⁶⁹ Bir yıl sonra da iki ülke arasında daha önce imzalanmış ve onuncu yıllarını doldurmuş olan Türkiye- Afganistan Dostluk ve iş birliği Antlaşması 31 Ocak 1938 de Dışişleri Başkanı Tevfik Rüştü Aras ile Afgan adına Ankara Büyükelçisi Sultan Ahmet Han arasında imzalanan bir protokolle on yıl süreyle uzatılmıştır.⁷⁰

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1934; *Ulus* 27 Eylül 1934.

⁵⁸ Akbaba, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a.....*, s. 103-104.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1935; *Vakit* 20 Ekim 1935; İbrahim Erdal, "Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920-1938) Türk-Afganistan İlişkileri ve Sadabad Paktı" *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı*, ed. Şenol Kantarcı, Fatma Şimşek, Sonçağ Yayınevi, Ankara 2014, s. 245-257.

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1931; *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Temmuz 1931.

⁶¹ *Ulus*, 5 Mayıs 1937; *Ulus*, 29 Haziran 1937; *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1937.

⁶² *Cumhuriyet* 5 Ekim 1935; *Ulus* 4 Ekim 1935.

⁶³ *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1937; *Akşam*, 3 Temmuz 1937.

⁶⁴ *Ulus*, 30 Haziran 1937; *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1937.

⁶⁵ *BCA:030.18.1.2/80.93.16*; *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1937; *Akşam*, 10 Temmuz 1937; *Vakit*, 10 Temmuz 1937.

⁶⁶ *Ulus*, 4 Temmuz 1937; *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1937; *Akşam*, 6 Temmuz 1937

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1937; *Ulus*, 9 Temmuz 1937.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1937; *Ulus*, 17 Temmuz 1937 *Vakit*, 17 Temmuz 1937

⁶⁹ *Ulus* 22 Ağustos 1937; *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1937.

⁷⁰ *Cumhuriyet* 1 Şubat 1938; Cöhece, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan.....", s. 145.

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN ETKİSİ (1920-1973)

İkinci Dünya Savaşı'nda savaşın tarafı olmamak üzerine tarafsızlık politikasını sürdüren Afganistan Türkiye ile ilişkilerini ise daha sıkı devam ettirmiştir. Türkiye'nin de benzer şekilde savaşa girmeme politikası her iki ülke arasındaki diplomatik ve iş birliği ilişkilerinin devamını sağlamıştır. 1930'lu yıllarda Sistan bölgesi ve sınır sorunu üzerinden İran ile sorunlar yaşayan Afganistan İkinci Dünya Savaşı ile birlikte başlayan Soğuk Savaş sürecinde Pakistan ile Peştun bölgesi üzerinden bir sorun yaşamıştır. İngilizlerle olan bağımsızlık mücadelesi sırasında her iki ülke arasında sınır kabul edilen Durand Hattı ve bu sınırın iki yanında kalan Afgan ve Peştunlar yeni sorunun kaynağı olmuştur. Bu sorun Afganistan'ın Pakistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliğine, her ne kadar daha sonra geri çekmiş olsa da red oyu vermesine kadar büyümüştür.⁷¹

Durand Hattı üzerinden çıkan sorun Soğuk Savaşın iki tarafı SSCB ve ABD'nin de konuya dahil olmasıyla uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Afganistan bu süreçte Türkiye'nin ara buluculuğunu talep etmiş Adnan Menderes bu teklifi kabul etmiştir. Türkiye Sadabad Paktı sürecinde Afganistan-İran arasındaki Sistan bölgesi sorununda olduğu gibi Afganistan'ı Pakistan'ın da üyesi olduğu Bağdat Paktı'na dahil ederek Peştun sorununun çözüm sürecini hızlandırmak istemiştir.⁷² Ancak Başbakan Menderes'in Afganistan ziyaretine ve hemen ardından Afganistan Başbakanı Davut Han ve Dışişleri Bakanı Muhammed Naim Han'ın Türkiye'yi ziyaretine⁷³ rağmen bu girişimler Türkiye'nin hazırladığı ve sunduğu çözümün Pakistan tarafından kabul edilmemesi sebebiyle sonuçsuz kalmıştır. Davud Han ziyaret sonrası iyi niyet mektubu göndererek Türkiye ile ilişkileri samimi ve iş birliği çerçevesinde tutmak istemiştir.⁷⁴

Soğuk Savaş sürecinde Afganistan ve Türkiye ilişkileri daha sonra Zahir Şah ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın karşılıklı ziyaretleriyle samimi dostluk çerçevesi ve iş birliği dahilinde sürdürülmüştür. Zahir Şah dış politikasında her zaman Türkiye'nin yanında yer almış Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin tezlerini desteklemiştir. Zahir Şah döneminde sıkı ilişkiler deva etmiş ise de bölgede Sovyet nüfuzun artması 1973 yılında Sovyet yanlısı askeri darbe ile sonuca ulaşmıştır. Zahir Şah iktidardan indikten sonra Afganistan ve Türkiye ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Afganistan'da Sovyet yanlısı bir iktidarın oluşması Türkiye'nin Afganistan ilişkilerinin giderek zayıflamasına sebep olmuştur.

SONUÇ

II. Abdülhamit döneminde İslam coğrafyasına olan ilgi ve politika ve İttihat Terakki ileri gelenlerinin Turan coğrafyasında bir birlik kurma idealleri hem Osmanlı Devleti'nin hem de düşünürlerinin Afganistan'a olan ilgisini arttırmıştır. Bu ilgi Habibullah Han döneminde artmaya başlamış Osmanlı Devleti'nin yaşadığı felaketler veya zaferler Afganistan'da da yankılanmıştır. Afganistan İngiltere'ye karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi ve modernleşme sürecinde Osmanlı döneminde başlayan modernleşme sürecinden de oldukça etkilenmiştir. Tercüme faaliyetleri ile başlayan, edebiyat, tıp ve diğer alanlarda ortaya konulan eserler ve bunlar üzerinden yapılan tartışmalar Afgan düşünürleri ve edebiyatçıları üzerinde de etkili olmuştur. Bağdat ve Şam'da bulunduğu sürede bu tartışma ve gelişme ortamından etkilenen Mahmut Tarzi, Afganistan'da milli edebiyat ve millileşme düşüncesinin gelişmesinde önemi katkıda olmuştur. Tercüme faaliyetlerine ağırlık veren ve Afganistan'da Dış İşleri Vezaretine kadar yükselen Tarzi, Batı tarzı modernleşmenin önemli savunucularından olmuştur.

Tarzi'nin etkisi ve Habibullah Han'ın da talepleriyle Osmanlı Devletinden tıp, mühendislik ve askeri alanlarda uzmanlar Afganistan'a gitmiş burada özellikle ordunun modernizasyonunda önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. İttihat ve Terakki iktidarında ise Afganistan'ın Rusya ile herhangi bir ittifaka girmemesi amacıyla bir heyet gönderilmesi planlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti ve Afganistan arasında Teşkilat-ı Mahsusa görevlileri üzerinden istihbarat faaliyetleri sürmüştür. Amanullah Han dönemi Afgan modernleşme hareketinin en yoğun olduğu dönem olmuş, bu dönemde Türkiye ile sıkı ilişkiler kuran Amanullah Han Millî mücadele'ye destek verdiği gibi Türkiye'den askeri, eğitim, sanayi ve tıp alanlarında uzman talebinde bulunmuş ayrıca Afgan öğrencilerin Türkiye'de eğitim alması için destek istemiştir. Amanullah Han zamanında yapılan Türkiye ziyareti Afganistan'da modernleşme hareketlerinin ve girişimlerinin arttığı bir sürecin başlangıcı olmuş özellikle kadın hakları, kız çocuklarının eğitimi ve toplumsal alanlarda yapılan hızlı girişimler içeride tepkilerin de artmasına sebep olmuştur. Mustafa Kemal'in hem ikili görüşmelerde hem de büyükelçi atamalarında uyardığı "Afgan toplumundaki hassasiyetlere dikkat edilmesi" hususunun Amanullah Han tarafından göz ardı edildiği görülmüştür. Amanullah Han dönemi reformlar ülkedeki bedevi aşiretlerin ve

⁷¹ M. Akram Andishmand, *Ma ve Pakistan*, Payman Yayınları, Kabil 2007, s. 20-27; Burget, Fazıl Ahmed, "Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavga'nın Diğer Adı", *Orta Doğu Analiz*, ORSAM Yayını, C.5, S.56, 2013, s. 60-67; Dasthi, "Zahir Şah Dönemi Afganistan...", s. 141.

⁷² Mehmet Köçer, "Adnan Menderes'in Afganistan Ziyareti ve Bu Ziyaretin Türk Basınında Yansımaları", *Turkish Studies*, C.10, S.1, 2015, s. 419-436. Bkz, Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bağdat Paktı (1950-1959)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

⁷³ BCA:30.1.0.0./62.380.28; BCA:30.1.0.0./16.85.2

⁷⁴ BCA:30.1.0.0./6.33.10; BCA:30.1.0.0./7.36.14; Şahin, "Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri...", s. 98-99; Dasthi, "Zahir Şah Dönemi Afganistan...", s. 142-143.

diğer toplumsal unsurların tepkisine yol açmış tepki ve protestolar sonucunda Amanullah Han Afganistan'ı terk etmiştir.

Nadir Şah her ne kadar Amanullah Han'a muhalefet eden önemli bir toplumsal figür ise de iktidara geldikten sonra özellikle Türkiye ile olan ilişkilere önem vermiş Amanullah Han tarafından başlatılan Türkiye'ye öğrenci gönderme, askeri, eğitim ve tıp alanlarında uzman taleplerini sürdürmüştür. Bu dönemde de Afgan ordusunun modernizasyonu ve eğitimi Türk subaylar tarafından ele alınmıştır. Nadir Şah Türk modernleşme sürecinde toplumsal okuryazarlığı artırma uygulaması olan millet mekteplerine benzer bir uygulama ile eğitim öğretimi yaygın hale getirmeye çalışmış Bedevi aşiretleri yerleşik yaşama katabilmek için çocuklarına askeri eğitim verme faaliyetlerinde bulunmuştur. Kabil Üniversitesi'nin açılması ve yurtdışına öğrenci gönderme faaliyetleri bu dönemde de sürdürülmüştür. Ancak Türkiye başta olmak üzere, Fransa ve Hint anayasalarından esinlenerek Afganistan'a özgü anayasa çalışmalarlarıyla aslında önemli adımlar atılan Nadir Şah'ın iktidarı bir suikast sonucu kısa sürmüştür.

Çocuk yaşta iktidar gelen Zahir Şah döneminde de Afgan modernleşme sürecinde Türkiye'nin etkisi ve faaliyetleri artarak sürmüştür. Bu dönemde de özellikle kadınlar için okulların açılması önemli bir adım olarak görülmüştür. Zahir Şah döneminde de Türkiye ile özellikle askeri, tıp ve eğitim alanlarında uzman taleplerinin devam ettirildiği toplumsal değişimin yanı sıra anayasa, Batı tarzı kurum ve kuruluşların yapılandırılması konusunda Türk doktor, mühendis, asker ve öğretmenlerden yararlanılmıştır. Zahir Şah döneminde diğer dönemlerden farklı olarak Afganistan dış politikasında Türkiye'nin güçlü etkisi kendisini hissettirmiştir. Türkiye bu dönemde yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı'na karşı çevresinde önlemler almaya çalışmaktayken bölgede Afganistan'ı yalnız bırakmamıştır. Afganistan'ın İran ile olan sınır sorunlarının çözümünde hakem rolü ve Sadabad Paktı gibi uluslararası geçerliliği olan bir organizasyona üye olarak Afganistan'ı da dahil etmesi Afganistan'ın dünya politikasına uyum sürecine olumlu katkısı olmuştur. Afganistan'ın bölgede sorunlarını çözmüş, iç politikada birlikteliğini tesis etmiş ve modernleşme sürecini önemle sürdüren bir ülke olarak Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesi de Türkiye'nin Afganistan üzerindeki en önemli etki alanlarından birisi olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Afganistan'ın Pakistan ile yaşadığı Peştun sorununda konunun uluslararası bir mücadele sahasına dönüşmesinden dolayı çözüm girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Eşzamanlı olarak Osmanlı ile birlikte bağımsızlığını elde etme, iktisadi ve toplumsal kalkınmayı sağlama amacıyla hareket eden Afganistan'ın bu üç hükümdarı döneminde liderlerin atladığı husus; hatıratlarda ve belgelerde de Mustafa Kemal'in vurguladığı coğrafyanın getirdiği toplumsal hassasiyetlerin göz ardı edilmesi olmuştur. Benzer tarihlerde İran Şahı'nın da uyarıldığı bu konu ve yaşadığı sonuç Afganistan'da da tekrarlanmıştır. Bu sebeple her lider değişiminde Türkiye, başlangıçta Afgan liderlerinin taleplerine karşı çekincelerle yaklaşmıştır. Türk modernleşme sürecinde yaşanan hukuk devletine geçiş süreci, parlamenter sisteme geçiş yani meşrutiyet süreci Afganistan'da bir an önce yapılmaya çalışılmış bu da derin toplumsal yapı tarafından muhalefetle karşılanmıştır. Buna rağmen tarihi süreçten bugüne kadar Türkiye ile Afganistan arasındaki tarihi bağlardan dolayı ilişkilerin kopmadan devam ettirildiği ve Afganistan'ın kendine özgü bir modernleşme sürecini kendi yapısı içinde sürdürdüğü görülmüştür.

KAYNAKÇA

1-Gazete ve Arşiv Belgeleri

Anadolu'da Yenigün

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

Ulus

Vakit

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belge fon/yer no;

BCA: 030.18.1.1/18.20.16.

BCA:030 18 01 01 028 23 7

BCA:030 10 0.0 /258.733.7

BCA: 030 10.0.0 /258.732.19.

BCA: 030 10 0.0/258.733. 4.

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE'NİN ETKİSİ (1920-1973)

BCA: 030 10 0.0 /261.760.97

BCA:490.1.0.0./610.119.5

BCA:30.18.1.1./4.50.11

BCA: 30.18.1.2./5.44.2

BCA: 030.10.0.0/ 257.731.5

BCA:30.10.0.0./258.733.2

BCA:30.10.0.0./257.731.17

BCA:30.10.0.0./257.731.21

BCA:30.10.0.0./257.731.10

BCA:30.10.0.0./258.734.3

BCA: 030 10.0.0/ 258.733.16

BCA: 30.11.1.0./33.18.5

BCA:30.11.1.0./35.29.18

BCA: 30.18.1.2./11.36.14

BCA: 030.18.1.1/ 29.33.1

BCA: 030.18.1.1/28.25.19.

BCA:030.18.1.2/80.93.16

BCA:30.18.1.1./20.57.16

BCA:30.1.0.0./6.33.10

BCA:30.1.0.0./7.36.14

BCA:30.1.0.0./16.85.2

BCA:30.1.0.0./62.380.28

2-Araştırma Eserler

AKBABA, Tolga, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Afganistan'a Eğitim Alanındaki katkıları (1932-1938)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

AKBAŞ, İsmail, "Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye gezisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), s. 312-313.

ANDİSHMAND, M. Akram, *Ma ve Pakistan*, Payman Yayınları, Kabil 2007.

ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

ARMAOĞLU, Fahir, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C.1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

ARSLAN, Esat, "Mustafa Kemal'in Yaptığı İnkılapların İran ve Afganistan'a Yansımaları", *Atatürk ve Atatürkçü Düşünce*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 50-51.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma merkezi yayını, Ankara 1999.

BAYCAN, Nusret, *Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi III*. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1946.

BURGET, Fazıl Ahmed, "Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı", *Ortadoğu Analiz*, ORSAM Yayını, S.56, 2013, s. 60-67.

CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hatıralarım*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955.

ÇELİKKANAT, Ersin, *Atatürk'ün Afganistan'a İlgisi, Bakışı, Türk-Afgan İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Günümüze Yansımaları*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

ÇINARLI, Özgür, *Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.

CÖHCE, Salim, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", *Afganistan üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat vakfı Yayını, İstanbul 2002.

DASTHİ, Zabihullah, "Zahir Şah Dönemi Afganistan-Türkiye İlişkileri (1933-1973)", *Anasay*, Y.5, S.17, Ağustos 20021.

ERDAL, İbrahim, "Türk Basını ve Arşiv Belgelerine Göre Atatürk Dönemi (1920-1938) Türk-Afganistan ilişkileri ve Sadabad Paketi", *Berna Türkoğlan Uysal Armağan Kitabı*, ed. Şenol Kantarcı, Fatma Şimşek, Sonçağ Yayınevi, Ankara 2014, s. 245-257.

HAMŞİOĞLU, Oğuz, *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.

İMAMAHOCAEV, Rahmanhoca, "Afgan Aydın ve Yazarı Mahmut Tarzi ve Osmanlı-Türkiye", çev. Osman Mert, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.20, Erzurum 2002, s.347-350.

İMAMHOCAEV, Rabmanhoca, "Afganistan ve Türkiye", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.17, Erzurum 2001, s.261-266.

KELEŞİYLMAZ, Vahdet, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a Yönelik Girişimleri", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, C.IV, Ankara 2012.

KÖÇER, Mehmet, "Atatürk İnkılabı Nadir Şah Döneminde Afganistan'ın Modernleşme Çabasına Etkisi", *Turkish Studies*, C.3, S.7 Güz 2008.

KÖÇER, Mehmet, "Adnan Menderes'in Afganistan Ziyareti ve Bu Ziyaretin Türk Basınında Yansımaları", *Turkish Studies*, C.10, S.1, Kış 2015, s.419-436.

KORKMAZ, Özlem, *Türkiye'nin Afganistan'a Olan Yardımları (1920-1960)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000.

KURTCEPHE, İsrail, BALCIOĞLU, Mustafa "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.3., Ankara 1993

MEHMET, Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön Türk-Mısır Sürgününden Afgan Reformuna*, çev. Kenan Karabulut, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

ÖKSÜZ, Hikmet, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Resmi Konuşu; Emanullah Han'ın Türkiye ziyareti (20 Mayıs-2 Haziran 1928)", *Pax Ottomana*, Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001.

ÖZALP, Ömer Hakan, *Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.

ÖZMEN, Süleyman, *Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.

SARAY, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

SARAY, Mehmet, *Türk Afgan Münasebetleri*, Veli yayınları, İstanbul 1984.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan Münasebetleri*, kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1983.

ŞAHİN, Mustafa, *Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri Afganistan Penceresinden Genel Bakış*, Tasam Yayınları, İstanbul 2015.

ŞİMŞİR, Bilal N. *İngiliz Belgelerine göre Atatürk (1919-1938) C: IV*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ankara... Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi yayınevi, Ankara 1998.

**AFGANİSTAN’IN MODERNLEŞME SÜRECİ VE DIŞ POLİTİKASINDA TÜRKİYE’NİN ETKİSİ
(1920-1973)**

ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk ile Yazışmalar I*, (1920-1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk ve Afganistan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Lozan Telgrafları I*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1990.

TOKER, Halil, *Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları (1915-1922, 1933-36, 1937)*, Afganistan Üzerine Araştırmalar, haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Türk-Afgan Kardeşliği, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayını, Doğu Matbaası, Ankara 1957.

YENİGÜRBÜZ, Ethem, “TBP. KD. ALB. Rıfıkı Kamil Urga (1880-1966)”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, Y.1, S.1., Ağustos 2006.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *Bağdat Paktı (1950-1959)*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

YILMAZ, Aliye, “Emanullah Hanın Islahatları ve Atatürk”, SDU Fen Edebiyat Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.21, Mayıs 2010.